

8. АНАЛІТИКА

Валерій Олександрович Киричук,
кандидат педагогічних наук, завідувач відділу
проектування розвитку обдарованості
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 37.091.212/.3

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОСТІ УЧНЯ В СИСТЕМІ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

В статті аналізуються результати наукової експериментально-дослідницької роботи, проводимої в течение последних двух лет отделом проектирования развития одаренности Института одаренного ребенка НАПН Украины по теме «Социально-педагогическое проектирование развития одаренности в системе взаимодействия всех участников УВП». Отмечается актуальность использования ДПК «Универсал 4 online» в УВП, подчеркивается роль проектирования развития одаренности учащихся в системе учебно-воспитательного процесса.

Ключевые слова: развитие одаренности личности ученика, психолого-педагогические технологии, участники учебно-воспитательного процесса.

The scientific experimental research is analyzed in the article, which was conducted department of gifted personality development of design of the Institute of gifted child NAPS of Ukraine on «Social and pedagogical design of talent development in system interaction of all participants in educational process». The actuality of the using of «Universal 4 online» is noted in educational process, emphasizes the role of design development talents of students in the educational process.

Key words: development of gifted student's personality, psychological and pedagogical technologies, the participants of the educational process.

У Національній доктрині розвитку освіти в Україні зазначається необхідність розвитку особистості учня як творця, проектувальника власного життя та свідомого громадянина. У системі освіти визначається як інноваційний, так і актуальний проектні підходи. Проектування психолого-педагогічних систем, процесів та технологій визначається одним із пріоритетних завдань сучасних загальноосвітніх навчальних закладів.

Система освіти не приділяє увагу створенню сприятливих умов гармонізації, розвитку здорової особистості та виявлення обдарувань. Підґрунтям для такого висновку є моніторинг особистісного розвитку учнів, що проводився автором упродовж 14 років на основі комплексної психолого-педагогічної діагностики учасників навчально-виховного процесу більше 300 експериментальних навчальних закладах України. Аналіз за соціальними, фізичними та психічними критеріями особистісного розвитку учнів ЗНЗ виявив негативну динаміку особистісного розвитку учнів, а це означає, що неможливо говорити про цілеспрямований розвиток обдарованості.

Частіше, коли говоримо про обдарованість учня, маємо справу з дітьми, які відрізняються навченістю, мають значні академічні показники, більшість з них не отримують задоволення від процесу навчання і, як наслідок, мають слабо сформовані цінності освіти в цілому [2].

Зарубіжні та вітчизняні вчені-педагоги та психологи стверджують, що основною проблемою для виявлення обдарованості та розвитку дитини є проблема відносин з іншими людьми. Часто обдарована дитина змушена гальмувати розвиток, щоб пристосуватися до колективу та відповідати формальним вимогам, що висуває навчальний заклад.

На сучасному етапі у ЗНЗ України навчально-виховний процес здійснюється за навчальними програмами, але є спонтанним, що не відображає реальні процеси особистісного розвитку обдарованих дітей, тобто загальних та спеціальних здібностей: фізичного та психічного здоров'я, характеру, інтелекту тощо.

Традиційний підхід до навчання і виховання обмежує можливості загальноосвітнього навчального закладу у функціях координації, взаємодії, наступності

структур та підрозділів: управлінської складової, педагогічного колективу, психологічної служби, методичних об'єднань, учнівського самоврядування, батьківських комітетів тощо. Це негативно впливає на кінцевий результат – якість здійснення освітнього процесу та особистісний розвиток обдарованих учнів.

Спроба реалізації у ЗНЗ України гуманістичної педагогіки співробітництва, партнерства, співтворчості не призводить до переходу від навчально-дисциплінарної моделі організації педагогічного процесу до особистісно-розвивальної, де кожна особистість розглядається як творча індивідуальність.

Отже, виникає потреба у розробленні інноваційних психолого-педагогічних систем та технологій, що зможуть охопити організацію навчально-виховного процесу, комплексну психолого-педагогічну діагностику особистісного розвитку учнівського та педагогічного колективів, визначення конкретних проблем та потенційних можливостей (від управлінських до особистісних), проектування особистісно-розвивального змісту навчально-виховного процесу та його реалізацію.

Це зумовило необхідність створення та експериментальну апробацію психолого-педагогічних технологій соціально-педагогічного проектування розвитку обдарованості учнів в системі взаємодії учасників навчально-виховного процесу.

Науково-дослідну роботу, що проводиться відділом проектування розвитку обдарованості Інститутом обдарованої дитини НАПН України, було розпочато 01.01.2013 року, а закінчення планується – 31.12.15 року.

Метою дослідження є обґрунтування та створення цілісної системи психолого-педагогічних технологій соціально-педагогічного проектування обдарованості учнів у процесі взаємодії учасників навчально-виховного процесу.

Мета експериментальної діяльності полягає в апробації інноваційних навчально-виховних технологій (технологічних модулів) соціально-педагогічного проектування розвитку обдарованості учня у системі взаємодії учасників навчально-виховного процесу, що оптимізує розвиток обдарованості учня в умовах ЗНЗ.

Завдання науково-дослідної діяльності:

- створити цілісну модель технологій обдарованості учнів через проектування цілісної системи взаємодії учасників навчально-виховного процесу в онлайн-режимі;
- здійснити апробацію діагностично-проектувального комп'ютерного комплексу на основі інноваційних психолого-педагогічних технологій проектування навчально-виховного процесу ЗНЗ;
- розробити науково-методичні рекомендації для педагогічних працівників та батьків щодо впровадження та використання на практиці технологій соціально-педагогічного проектування розвитку обдарованості учня;
- розробити інформаційне забезпечення та навчання педагогічних працівників, які беруть участь в системі соціально-педагогічного проектування особистісного розвитку обдарованості учня, консультування батьків з питань підтримки та розвитку обдарованості.

Експериментально-дослідна діяльність здійснювалась за наступними напрямками.

На першому теоретико-аналітичному етапі (01.01.2013–31.12.2013) *здійснено* аналіз психолого-педагогічної літератури з теми дослідження; *обґрунтовано* особливості підтримки обдарованості у процесі взаємодії учасників НВП, розвитку соціальної компетентності; *розкрито* сутність, основні принципи соціально-педагогічного проектування розвитку обдарованості учня в системі взаємодії учасників НВП; *теоретично обґрунтовано* технології соціально-педагогічного проектування розвитку обдарованості особистості учня у системі взаємодії учасників НВП у ЗНЗ (учні, учителі, батьки); *розроблено* модель підтримки обдарованості учнів через проектування системи взаємодії учасників НВП; *створено* інформаційну систему підтримки користувачів психолого-педагогічного супроводу обдарованої особистості в онлайн-режимі тощо.

Для вдосконалення технологічного модуля «Діагностика», спрямованого на виявлення проблем розвитку обдарованості у взаємодії її учасників діагностичні методики було апробовано у: 8-ми навчальних закладах Бориспільського району Київської обл.; ЗНЗ I–III ступенів № 5 м. Бориспіль, Миколаївській гімназії № 2, ЗНЗ I–III ступенів № 230 м. Києва, Луганській спеціалізованій школі I–III ступенів № 5 та у 20-ти ЗНЗ Дніпропетровської області (регіональний експеримент).

Теоретичною основою нашої концепції дослідження є: сукупність філософських, психолого-педагогічних знань, необхідних для системного вивчення та розв'язання проблем розвитку обдарованості учнів (Д. Векслер, Г. Айзенк, Р. Стернберг, В. Шадриков, Д. Богоявленська, В. Дружинін та ін.) [1]. Методологічними принципами соціально-педагогічного проектування, що є підґрунтям для конструювання та моделювання НВП, вибору форм та методів діяльності щодо розвитку обдарованих учнів, є сучасні філософські та психолого-педагогічні підходи до освіти (В. Кремень, І. Бех, О. Киричук, О. Коберник, В. Юсупов, М. Масюкова, В. Панок та ін.).

Соціально-педагогічне проектування нами розуміється як можливість перетворювати соціальні процеси, явища, умови за допомогою психолого-педагогічних засобів. Кожен соціально-педагогічний проект має суспільну місію (призначення). Він народжується на основі соціального прогнозування та передбачення, орієнтованого на зміну навколишнього соціального середовища (соціальних умов) і вимагає самовизначення учасників проекту щодо якості цього середовища.

Соціально-педагогічне проектування особистісного розвитку обдарованості учнів нами здійснюються на засадах системного, компетентного, особистісно орієнтованого та особистісно-розвивального підходів, що передбачають ефективну **взаємодію трьох підсистем:**

- *виховання* (як загального цілепокладання);
- *навчання* (як засобу досягнення загальної мети виховання);
- *особистісного розвитку* (як результативної сторони навчально-виховного процесу).

Створену *модель рівнів регуляції та саморегуляції обдарованої особистості* представлено у вигляді векторів у тривимірному просторі, утворених на основі чотирьох сфер особистісного розвитку (фізичного, психічного, соціального, духовного), дев'ятьох груп конструктивних видів діяльності (дозвільно-ігрова, фізично-оздоровча, художньо-образотворча, предметно-перетворююча, навчально-пізнавальна, соціально-комунікативна, громадсько-корисна, національно-громадянська, духовно-катарсична) і чотирьох рівнів життєвої активності особистості (потенційний, імпульсивно-ситуативний, довільно-вольовий, духовно-креативний).

Цілісність процесу соціально-педагогічного проектування розвитку обдарованості забезпечується технологічними модулями (їх вісім), до яких віднесено:

- комплексну діагностику;
- системно-кореляційний аналіз;
- конструювання завдань навчального закладу та задач особистісного розвитку учня;
- програмування предметно-орієнтованого змісту;
- моделювання сюжетної лінії навчально-виховних проєктів з проблемно-цільовим змістом;
- проєктно-модульне планування особистісно орієнтованого змісту НВП;
- творення особистісно-розвивального змісту в сценаріях;
- реалізація особистісно-орієнтованого та особистісно-розвивального змісту (його структура охоплює когнітивно-діяльну, операційно-технологічну, особистісно-мотиваційну складові).

Обґрунтовано *наукове значення дослідження*, суть якого полягає у визначенні теоретичних та методичних засад соціально-педагогічного проектування розвитку обдарованості учня в системі взаємодії учасників НВП. *Соціальне значення* дослідження полягає у створенні умов у ЗНЗ діяльності, спрямованої на привласнення обдарованою особистістю якісно нового соціального досвіду, що має значний соціальний ефект.

Прикладне значення дослідження виявляється у: проектуванні навчально-виховного змісту педагогічної освіти обдарованих учнів; упровадженні сучасних психолого-педагогічних технологій в освітній процес навчального закладу; застосуванні комп'ютерних інформаційних технологій у практиці діяльності ЗНЗ; підвищенні професійної компетентності вчителів; формуванні проєктного системного мислення. Воно характеризується усвідомленням цілей діяльності, прийняттям проєктного завдання, конструюванням задач особистісного розвитку, розумінням особистісної значущості, зосередженням уваги на виконанні завдань навчального закладу та задач особистісного розвитку учня, самоорганізації у поділі часу, плануванням дій, самоконтролем, умінням оцінювати власні рішення за допомогою індивідуальної або групової рефлексії, а також набуттям учасниками проектування соціального досвіду.

Якісними *характеристиками* розроблених технологій соціально-педагогічного проектування розвитку обдарованості є технологічність, багатоконцент-

ність, системність, функціональність, доступність, орієнтація на результат.

До *організаційно-методичних умов* ефективності інформаційно-технологічного забезпечення соціально-педагогічного проектування можна віднести: наявність сучасної матеріально-технологічної бази (Інтернет, персональний комп'ютер, локальна мережа, психолого-педагогічні програмні засоби навчально-виховного призначення); особистісно-розвивальна спрямованість НВП у ЗНЗ; сформованість проєктного мислення та професійної компетентності вчителів; розроблення змістовного наповнення інформаційної складової; перехід від педагогіки заходів до особистісно розвивальної педагогіки, спрямованої на результат; зміна управлінського вектору в бік взаємодії, співпраці, командної діяльності.

Технології соціально-педагогічного проектування побудовані на основі моделювання розвивального та соціального контекстів, що сприяють розвитку особистості, виявленню проблем особистісного розвитку та її потенційних можливостей з метою успішної соціалізації обдарованої особистості в соціумі.

На другому експериментальному етапі (01.01.2014–31.12.2014) розроблялись та вдосконалювались, експериментально перевірялись технологічні модулі соціально-педагогічного проектування розвитку обдарованості у цілісній системі взаємодії учасників НВП, а саме: «Діагностика», «Аналіз», «Конструювання», «Програмування», «Моделювання», «Планування», «Творення», «Реалізація».

У ході дослідно-експериментальної діяльності на другому етапі з'ясовано проблеми соціалізації обдарованих підлітків: прийняття самостійних рішень, проявлення ініціативи у класному та шкільному житті (50 % ніколи не беруть участі в шкільному житті та не мають постійних доручень), дотримання норм та правил (кожний другий порушував встановлені правила).

Так, вивчення ціннісних орієнтацій в обдарованих дітей показало, що на першому місці у вікових категоріях знаходяться сімейні цінності. Це дає підставу зробити висновок про важливість взаємодії сім'ї та ЗНЗ у соціальному вихованні. Однак опитування дітей показали, що існують протиріччя між сім'єю ідеальною та реальною.

Встановлено протиріччя між термінальними та інструментальними ціннісними орієнтаціями обдарованих учнів. Наприклад, обдаровані підлітки визначають пріоритетними загальнолюдські цінності (дружбу, здоров'я, освіту, життя, мир та спокій у державі, батьківщину, любов тощо), сприймаючи їх як даність, що не потребує зусиль. З'ясовано, що 45,4 % обдарованих підлітків орієнтовані на задоволення власних потреб, 40,3 – на колективну взаємодію, 14,8 % – на організаційну діяльність.

Також з'ясовано, що більшість учнів в експериментальних закладах мають проблеми зі самостійністю, ставленням до власних обов'язків, упевненістю у власних силах, високу невпевненість та екстернальність, тобто обвинувачення у недосягненні власних життєвих цілей.

Основним засобом для проведення досліджень та створення оптимальних умов для розвитку обдарованих учнів у НВП став діагностично-проектувальний комп'ютерний комплекс «Універсал 4 он-лайн», що розроблено за останні 2 роки у відділі проектування розвитку обдарованості Інституту обдарованої дитини НАПН України.

Створений діагностично-проектувальний комплекс є інформаційним засобом, що забезпечує процес реалізації технологій соціально-педагогічного проектування розвитку обдарованості особистості у системі взаємодії його учасників. Взаємодію визначено як співпрацю суб'єктів освітнього процесу, методичну та соціально-гуманітарну діяльність, що має на меті організацію життєдіяльності на чотирьох рівнях: 1) учень–учитель; 2) учитель–учитель; 3) учитель–адміністрація; 4) учитель–батьки. Застосування діагностично-проектувального комплексу є важливою умовою соціально-педагогічного проектування розвитку особистості учня та визначається як послідовний та безперервний рух, взаємозв'язок освітніх компонентів, етапів навчально-виховного процесу і дій його учасників.

Діагностично-проектуючий комплекс «Універсал 4 онлайн» (Інтернет-версія) розроблено на основі раніше створеного ДПК «Універсал 3.44» (локальна версія), що апробовано на Всеукраїнському та регіональному рівнях згідно з наказами Міністерства освіти і науки (від 28.09.2001 р. № 662, від 10.10.2002 р. № 669 та від 06.07.2007 р. № 665) у 116-ти загальноосвітніх та ПТНЗ України.

Новий ДПК «Універсал 4 он-лайн» функціонує на основі восьми взаємозалежних та взаємодоповнювальних психолого-педагогічних технологічних модулів, а саме: «Діагностика», «Аналіз», «Конструювання», «Програмування», «Моделювання», «Планування», «Творення», «Реалізація», що становлять цілісну навчально-виховну систему у ЗНЗ.

В основу першого технологічного модуля «**Діагностика**» цього комп'ютерного комплексу покладено декілька діагностичних методик: «Домінуюча система сприйняття»; «Навчальна активність»; «Профіль мислення»; «Ставлення батьків»; «Шкільний текст розумового розвитку (ШТРР)»; «Життєва активність»; «Соціометрія»; «Ціннісні орієнтації в системі взаємовідносин»; «Ціннісні пріоритети особистості»; «Вади особистісного розвитку (ДВОР)»; «Блок фізичного розвитку» тощо.

Другим технологічним модулем комплексу є «**Аналіз**». На основі системно-кореляційного аналізу рівня розвитку особистості учня визначаються основні проблеми та потенційні можливості як конкретного обдарованого учня, так і окремих груп учнів, класних колективів та навчального закладу. Результати диференціюються за сферами особистісного розвитку (фізичною, психічною, соціальною та духовною). На основі багатфакторного аналізу з урахуванням вікових особливостей відбувається прогнозування розвитку обдарованих учнів та визначення основних факторів впливу проблем та потенційних можливостей.

Результати комплексного аналізу у вигляді діагностичних таблиць, матриць, графіків, діаграм, списків учнів за проблемами та соціальними станами, психолого-педагогічними характеристиками, рекомендаціями тощо. Вони створюються автоматично у комп'ютерному комплексі та передаються за допомогою Інтернет-мережі учасникам НВП (учителям, учням, батькам, практичним психологам, соціальним педагогам, методистам, управлінцям). Аналіз діагностичної інформації здійснюється системою комплексу як за окремим учнем та класними колективами, так і в системі зведеної та систематизованої інформації за конкретним навчальним закладом, ЗНЗ району, міста, регіону, держави.

У технологічному модулі «**Конструювання**» за рахунок проектування проблем і врахування причинно-наслідкових зв'язків, потенційних можливостей учасників НВП в автоматичному режимі відбувається конструювання стратегічних завдань навчального закладу та тактичних задач особистісного розвитку учнів у класних колективах.

У технологічному модулі «**Програмування**» створено декілька банків навчальних та навчально-виховних програм і демонстраційних проектів з врахуванням різних типів ЗНЗ. Також у цьому технологічному модулі створюються алгоритми для подальшого проектування планів реалізації навчальних та навчально-виховних проектів для вчителів навчального закладу.

Наступним технологічним модулем комплексу є «**Моделювання**», де здійснюється проектування змісту сюжетних ліній навчальних та навчально-виховних проектів навчального закладу, класних колективів, вчителів-предметників, психологічної служби тощо.

У технологічному модулі «**Планування**» сюжетні лінії проектів проектуються в автоматичному режимі на алгоритми графічних сіток учасників НВП. За результатами утворюються десятки типів та видів планів діяльності педагогічного колективу навчального закладу, батьківського активу та системи самоврядування.

У технологічному модулі «**Творення**» відбувається конструювання, створення корекційно-виховних та навчальних сценаріїв з особистісно орієнтованим та особистісно-розвивальним змістом для класних керівників, вчителів-предметників, практичних психологів тощо.

Технологічний модуль «**Реалізація**» надає можливість вчителям і адміністрації відслідковувати у динаміці розвиток конкретного учня, класного колективу, учнів навчального закладу за 76 критеріями. Адміністрація ЗНЗ за допомогою спеціальних діагностичних карт може в автоматичному режимі визначити ефективність професійної діяльності класних керівників, вихователів, учителів-предметників на предмет реалізації конкретних завдань та задач особистісного розвитку учнів.

Комплексом також передбачено автоматичний перевід учнів у наступні класи з урахуванням диференціації їх за класами та автоматичний перевід бази даних на учня в інші навчальні заклади, що працюють

в системі комплексу «Універсал 4». Також комплекс передбачає перегляд та друк результатів моніторингу конкретного учня у динаміці його особистісного розвитку, отримання характеристик та рекомендацій від учнів та батьків в онлайн-режимі.

Комплекс є багатопрофільною цілісною системою, що залежно від необхідної функціональності, забезпечує обслуговування таких категорій користувачів учасників НВП:

- а) адміністрації;
- б) психологічної служби;
- в) класних керівників, вихователів;
- г) учителів-предметників;
- д) учнів класних колективів, груп, секцій, факультативів;
- ж) батьків учнів та опікунів, які їх замінюють.
- з) медичних працівників.

Таким чином, результати наукових досліджень з експериментальної перевірки технологій соціально-педагогічного проектування в системі діяльності ДПК «Універсал 4 онлайн» підтверджують його ефективність.

З'ясовано, що в експериментальних навчальних закладах, які працюють у системі соціально-педагогічного проектування розвитку обдарованості, змінюються підходи до організації НВП. На перше місце вчителі поставили розвиток особистості учня, його потенційні можливості. Учасники НВП знають та розуміють стратегічні й тактичні цілі, конкретні завдання. Діяльність вчителів та батьків спрямовується на реалізацію сконструйованих конкретних задач особистісного розвитку учнів. Системно-комплексні плани психологічної служби, класних керівників та інших учасників НВП відображають ці завдання та задачі. Зусилля педагогічного колективу та батьків спрямовані на їхню реалізацію. Вони постійно змінюються відповідно до результатів психолого-педагогічних діагностичних досліджень, що створюють можливості працювати на конкретний результат – особистісний розвиток обдарованого учня, розвиток класного колективу та освітнього закладу.

Результати експериментальної діяльності на першому та другому етапах опубліковано у 76 наукових працях, у т. ч.: навчально-методичному посібнику «Технології проектування у практиці діяльності загальноосвітнього навчального закладу: теоретико-практичний аспект», посібнику «Соціально-педагогічне проектування розвитку обдарованості учня в системі навчально-виховного процесу», 74 статтях; колективній монографії за редакцією автора статті «Технології соціально-педагогічного проектування в системі взаємодії учасників навчально-виховного процесу».

Методичні умови та засоби соціально-педагогічного проектування забезпечено розробленням діагностично-проекуючого комплексу «Універсал 4 он-лайн». Для користувачів ДПК «Універсал» підготовлено інструкції та презентації (українська, російська мови); пілотні проекти «Обдарована дитина», «Розвиток соціальної компетентності обдарованої дитини», «Соціально-педагогічне проектування розвитку обдарованості учня в системі взаємодії учасників

НВП». Також розроблено спецкурси: «Теорія і практика розвитку соціальної компетентності підлітків у сучасній школі» (для вчителів), «Соціальна компетентність. Соціальна дія. Соціальна успішність» (для підлітків) тощо.

Спільно з Інститутом педіатрії, акушерства та гінекології АМНУ розроблено медичний блок фізичного розвитку учнів, що забезпечує діагностику та прогнозування фізичного розвитку дитини в умовах ЗНЗ; створено алгоритми характеристик та рекомендацій для учнів, учителів та батьків.

Банк ДПК «Універсал 4 он-лайн» *поповнено* 42 навчальними та 32 корекційно-розвивальними програмами.

За час експериментальної діяльності *проведено* 5 всеукраїнських конференцій, 10 науково-практичних семінарів та круглих столів з проблем проектування особистісно-розвивального змісту НВП у ЗНЗ та проектування особистісного розвитку учня.

Результати діяльності відділу висвітлено на Інтернет-сайтах управлінь освіти та освітніх закладів України, інформаційному веб-сайті Інституту обдарованої дитини НАПН України, веб-сайті відділу, міжнародних виставках, засобах масової інформації («Українське радіо», газета «Освітнянське слово», «Галичина»; телепередачі «Гість у студії», «Інформаційні новини» обласного телебачення «Галичина», «3-тя студія», радіо «ЕРА», канали «1+1»).

Результати діяльності відмічено нагородою «Національне визнання наукових досягнень» на виставці «Іноватика в сучасній освіті» у номінації «Електронний освітній ресурс», 21–23 жовтня 2014 р. та схвалено постановою Президії НАПН України 22 січня 2015 року.

Використані літературні джерела

1. Киричук В. О. Педагогічне проектування як основа управління розвитком особистості учня [Текст] / В. О. Киричук // Освіта та розвиток обдарованої особистості. Щомісячний науково-методичний журнал. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2013. – № 8–9 (15–16). – С. 90–96.
2. Киричук В. О., Єнотаєва Л. Є. Соціально-педагогічне проектування як компонент практичної діяльності в системі освіти [Текст] / В. О. Киричук, Л. Є. Єнотаєва // Навчання і виховання обдарованої особистості: теорія та практика: зб. наук. пр. / ред. кол.: І. С. Волошук (гол. ред.), О. Ю. Буров, М. І. Бурда та ін.; Інститут обдарованої дитини НАПН України. – К., 2013. – Вип. № 1 (10). – С. 54–61.
3. Киричук В. О., Прашко О. В. Вплив активності особистості на розвиток обдарованості [Текст] / В. О. Киричук, О. М. Прашко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави» (16–20 вересня 2014 р., м. Київ). – К.: Інститут обдарованої дитини, 2014. – 340 с. – С. 58–65.
4. Андросович К. А., Киричук В. О. Розвиток та соціалізація особистості у сучасному суспільстві [Текст] // Освіта та розвиток обдарованої особистості. Щомісячний науково-методичний журнал. – К.: Інститут обдарованої дитини. – 2014. – № 11(30). – 107 с. – С. 22–27.